

Információkeresés vagy információs mocsár?

Könyvtár-automatizálás és számítógépes hálózatok kiépítése Közép- és Kelet-Európában : úton a Globális Információs Infrastruktúra megteremtése felé

A volt szocialista országok egyedülálló lehetőséget kínálnak a nemzeti információs infrastruktúrák fejlődésének, az információ nemzetközi áramlását biztosító hálózatok megteremtésének tanulmányozásához. A vizsgált hat ország: Csehország, Horvátország, Lengyelország, Magyarország, Szlovákia és Szlovénia a nemzetközi kapcsolatok 1989-es megnyílása óta megerősítette korábban rendkívül fejletlen telekommunikációs és számítógépes hálózatai kapacitását, s nagymérvű könyvtár-automatizálásba kezdett. E cikkben, mely egy nagyobb tanulmány központi része, a következő kérdésekre keressük a választ:

1. Milyen kapcsolat van a számítógépes hálózatok kiépítése és a könyvtárak automatizálása között, ha a cél a nemzeti információs infrastruktúra megteremtése?
2. Mik a könyvtár-automatizálás szükségletei, melyek lehetővé teszik a könyvtárak közötti információcserét nemzeti és nemzetközi szinten egy Globális Információs Infrastruktúrán (GII) keresztül?

Könyvtárak és számítógépes hálózatok

Az egyes országokban követett politikától és céloktól függően a könyvtárak és a számítógépes hálózatok szerepe a nemzeti információs infrastruktúra megteremtésében versenyre alapozott vagy kiegészítő jellegű lehet. A gépesítés során a könyvtárakat számítógépes hálózatba kell kötni, hogy az ország bármely részén levő gyűjteményeket egységesen lehessen kezelni. Ez a könyvtári állományok jóval hatékonyabb használatát szolgálja, a felhasználók számára pedig sokkal jobb információs hozzáférést eredményez. A fejlesztések korai szakaszában a hálózati felelősök elsődleges feladata a topológia, a kapacitás és a hálózati szolgáltatások megtervezése nemzeti és nemzetközi viszonylatban, valamint a telekommunikációs és számítógépes infrastruktúra megteremtése. Ebben a fejlődő információs infrastruktúrában a könyvtárak vagy hálózati szolgáltatók, akiknek szükségük van a kormányzati szervek támogatására, vagy a hálózat használói, akik elősegíthetik annak fejlődését. Ha a könyvtárakat szolgáltatóknak tekintjük, a nemzeti politika segítheti a források kooperáción alapuló fejlesztését. Ha pedig felhasználóként nézzük őket, a nemzeti politika

feladata az önálló helyi rendszerek versenyképességét biztosító fejlesztések támogatása.

A könyvtárak és a GII

Ha a közép- és kelet-európai könyvtárak nemzetközi szabványok alapján gépesíthetők és hálózatokkal összekapcsolhatók, nemcsak az adott országon belül lesznek képesek az adatcserére, hanem nemzetközi szinten is, mérhetetlenül megnövelve ezzel a használók számára elérhető források körét. Bár soha nem volt bőséges, a vizsgált országok könyvtáraiban most még szűkebb a költségvetési támogatás, mint bármikor is az államszocialista gazdaságból piacgazdaságba való átmenet során, s a könyvtárak szinte teljesen költségvetésszerű helyzetének következtében. Éppen ezért a nemzetközi csere fontossága továbbra sem csökken. A GII a legígéretesebb megoldást kínálja a dokumentumok azonosításának, elhelyezésének és a hozzáférés biztosításának megoldására nemzetközi szinten, ugyanakkor megteremti annak a lehetőségét, hogy más országok is megismerjék a közép- és kelet-európai országok gyűjteményeit, amelyek eddig viszonylag hozzáférhetetlenek voltak elszigeteltségük és az automatizálás hiánya miatt.

A legtöbb nyugati könyvtár ma már online végzi a munkáját, rekordokat és dokumentumokat cserél nemzeti és nemzetközi szinten. Az osztott katalógizálási rendszereket és a géppel olvasható rekordok egyéb forrásait alapul véve állományuknak csak csekély hányadáról készítenek eredeti, elsődleges katalógusrekordot. Az osztott katalógizálás következtében a dokumentumot csak egyszer dolgozza fel az azt elsőként beszerző könyvtár, a többi tagkönyvtár ugyanazt a rekordot használja saját rendszerében.

Az osztott katalógizálási rendszerek a bibliográfiai leírások szabványain alapulnak, ezek biztosítják, hogy különböző hardvert, szoftvert, operációs rendszert vagy adatstruktúrát használó könyvtárak rekordokat importáljanak vagy exportáljanak. A szabványok megállapításával a nemzetközi könyvtáros világ létrehozta a GII alapjait, amely támogatja a dokumentumok és rekordjaik szabad áramlását, és megteremti a *technikai* lehetőséget az Egyetemes Bibliográfiai Számbavétel (UBC) és a Dokumentumok Egyetemes Hozzáférése (UAP) hosszú távú programok megvalósításához.

Számítógépes hálózatok és könyvtár-automatizálás Közép- és Kelet-Európában

Hálózatok

A vizsgált országokban az első számítógépes hálózatok a 80-as évek közepén kezdtek feltűnni a tudományos és kutatói szférában, a néhány kivételtől eltekintve azonban el voltak szigetelve a szovjet blokkon, illetve Jugoszlávián belül egészen 1990-ig. Ettől kezdve alapítványok, szervezetek, magánvállalatok kezdtek foglalkozni számítástechnikai eszközök forgalmazásával, számítógépes szakemberek képzésével, hálózatok finanszírozásával. A legtöbb erőfeszítést a jó minőségű telekommunikációs vonalak, az alapszolgáltatások kialakítása és a hostok telepítése igényelte. Mára a vizsgált országok hálózatai a világ leggyorsabban növekvő hálózatai között vannak, csak 1994 negyedik negyedévében 40%-kal nőtt itt a hostok száma, szemben az Internet-hostok mindössze 26%-os nemzetközi növekedésével (*Internet Society*, 1995). Valamennyi vizsgált ország kapcsolódik az európai hálózatokhoz, rendelkezik legalább e-mail, ftp és Gopher szolgáltatásokkal különböző fokon, s már kezdenek feltűnni az első WWW-szolgáltatások is. A hálózatok inkább kormányzati támogatásra várnak, mint magáncégek segítségére. Egyre inkább kezdenek kereskedelmi forgalmat lebonyolítani, de vizsgálatunk szerint az információs szolgáltatások igazi piaca még nem alakult ki.

Könyvtár-automatizálás

A közép- és kelet-európai könyvtári szolgáltatások meghatározói: a kisszámú nagy gyűjtemény, a sok száz kis állomány, a centralizáció és a decentralizáció keveredése. Az államszocialista rendszerek könyvtári törvényei nemzeti hálózatokat hoztak létre, és néhány kooperációs tevékenységet is megjelöltek, de nem vezettek a források megosztásához, mint Nyugaton. Az európai hagyományt követve a könyvtárak az információhoz való hozzáféréssel szemben a dokumentumok gyűjtését és megőrzését hangsúlyozták. A stratégiai területek információellátására valamennyi országban a könyvtáraktól független tudományos és műszaki információs központokat hoztak létre.

A vizsgált országok kismértékben már az 1970-80-as években alkalmazták a számítógépeket, de a néhány említésre méltó kivétel mellett 1990-ig csak helyi adatbázisokat építettek személyi számítógépeken. Az egyetlen online osztott katalogizációs rendszer Jugoszlávia COBISS rendszere volt, melyet ma már szinte csak Szlovéniában használnak. A többi ország könyvtárai állományuk 80%-ához maguk készítik bibliográfiai leírásokat. Nincs tehát hagyománya a szabványos rekordok használatának és cseréjének.

1990-től a régió jelentősebb könyvtárai kormányzati és magánalapítványi pénzeket felhasználva hozzákezdtek a számukra elérhető legkorszerűbb integrált könyvtári rendszerek bevezetéséhez. A legerterjedtebbek az USA-beli, angol és izraeli rendszerek. Számos ország a bevezetéskor már hozzáférhetővé is teszi állományát a számítógépes hálózatokon, mások PC-alapú rendszerekről biztosítanak hozzáférést. A legtöbb adatbázis azonban kicsi. Az osztott katalogizációs rendszer hiánya jelentős többletmunkát ró a könyvtárakra, a külföldi osztott katalogizációs rendszerek használata pedig megfizethetetlenül drága a vizsgált országok számára.

A nemzeti és nemzetközi katalogizációs szabványok használata országonként változik. Valamennyien rendelkeznek nemzeti bibliográfiai leírási szabványokkal, de ezek manuális rendszerekhez készültek. Nincs egyetlen, általánosan használt MARC formátum a régióban. Néhány ország a USMARC, mások a UNIMARC implementálásába kezdtek bele, megint mások ezek nemzeti változatait alakították ki. Sokan a vendor által kialakított formátumban készítik a rekordokat, de széles körben elterjedt az UNESCO által terjesztett ISIS adatbáziskezelő-szoftver is.

A hálózatokon cserélhető rekordok készítésének technikai akadályai azonban kisebb problémát fognak jelenteni, mint a politikai akadályok. A korábbi politikai rendszer idején születő könyvtári törvények megnehezítik a különböző típusú könyvtárak közötti kommunikációt, s konzerválják a helyi felügyelet alatt működő kis könyvtárak többségének régi európai hagyományait. A könyvtárak sokszor csak meghatározott réteg számára nyitottak, saját gyűjteményt építenek, egymáshoz viszonyítva duplikált állománnyal rendelkeznek. Ilyenformán tehát a közép- és kelet-európai könyvtárak jól meghatározott felhasználói körre szabott szolgáltatásokat alakítanak ki, versenyeznek egymással az anyagiakért, míg a koordináció teljesen elhal közöttük.

A közép-kelet-európai Nemzeti Információs Infrastruktúra megteremtésének forgatókönyve

A legjobb út

A könyvtárak és a kormányintézmények együtt tevékenykednek az egyes országokon belül, hogy megteremtsék a könyvtárak közötti kooperációt, a legnagyobb és legjelentősebb gyűjteményekkel rendelkező szakkönyvtárakkal kezdve. Elfogadják és alkalmazzák a nemzetközi bibliográfiai leírási szabványokat, és megteremtik az osztott katalogizációs rendszerét, ami jelentős költségmegtakarítást eredményez, csökkenti a retrospektív konverzió költségeit, növeli a könyvtári állomá-

nyokhoz való hozzáférést nemzeti és nemzetközi szinten. Az egyes országok egyesített adatbázisai a továbbiakban egységes nemzeti forrásként működhetnek.

Mivel minden könyvtár és számítógépes hálózat állami pénzekkel működik, érdekük, hogy szoroson egymás mellett és egymással tevékenykedjenek kommunikációs és információs szolgáltatásuk kialakításában és nyújtásában. A közép-kelet-európai országok megteremtik a nemzeti információs infrastruktúrának azt a modelljét, amelyben a felhasználónak széles körű hozzáférése van a helyi és a nemzetközi információs forrásokhoz is. Nyitott cserekapcsolatban állnak a nyugati könyvtárakkal, mindannyiuk érdekében növelve a hozzáférést. S ezzel a GII keretében megvalósul az egységes információkeresés, az UBC és az UAP modellje.

A legrosszabb út

A könyvtárak és a könyvtárakat működtető kormányhivatalok közötti verseny fokozódik a költségvetés folyamatos csökkenése következtében. A szabványok bevezetése helyett az egyes könyvtárak a gyorsaságra törekednek adatbázisai építéskor, ezzel demonstrálják a gépesítés sikerét, ami indokolná a további pénzügyi támogatásokat. Bármely együttműködés, ami egyáltalán feltűnik, pusztán adminisztratív kapcsolatokon alapul, vagy az általánosan használt szoftver és hardver miatt történik, tovább fokozva az egyes könyvtár típusok közötti versenyt. Nincs osztott katalógizálás, a könyvtárak saját kis helyi adatbázisokat építenek kurrens anyagaikból, kurrens leírással. A nem szabványos rekordokból felépülő adatbázisok nem sokat érnek a külföldi könyvtárak számára, amelyeknek az ebből a régióból érkező anyagot a nemzetközi szabványoknak megfelelően újra katalógizálniuk kell. Az adatbázisokhoz való hozzáférés továbbra is korlátozott. A hálózati hozzáférés túl drága ahhoz, hogy átfogó adatbázisokat hozzanak

létre, vagy hogy széles körű online hozzáférést biztosítsanak a külföldi adatbázisokhoz. A Globális Információs Infrastruktúra nem jön létre. Az információkeresés helyett Közép-Kelet-Európa könyvtárai információs mocsarat hoznak létre.

Összegezés

A közép-kelet-európai országok az elmúlt öt évben nagy változásokat vittek végbe a hálózatépítés és a könyvtár-automatizálás terén. A két terület kooperációjával megvalósíthatják az információs infrastruktúrának azon modelljét, amely támogatni képes a demokráciához nélkülözhetetlen információs szabadságot, és a piacgazdaságban szükséges stratégiai információkhoz való hozzáférést. A modell megvalósulásának fő akadályai inkább politikaiak, mint műszaki jellegűek. Mind a hagyomány, mind a kormánypolitika a kooperáció helyett a versenyre ösztönzi az intézményeket. Fontos, hogy a könyvtárak a saját érdeküknek tekintsék az együttműködést a bibliográfiai leírási szabványok kialakítása, bevezetése, alkalmazása és az információhoz való hozzáférés biztosítása tekintetében. A jelenleg folyó viták – a szabványokról, a telekommunikációról, a műszaki politikáról, az információ szabadságáról, a könyvtári törvényekről, a felsőoktatásról stb. – eredményeképpen született döntések az ismertett két forgatókönyv valamelyikét fogják hozni. Csak remélhetjük, hogy a végző megoldás valahol a kettő között lesz.

/BORGMAN, Ch. L.: Information retrieval or information morass? Implications of library automation and computing networks in Central and Eastern Europe for the creation of a Global Information Infrastructure. = Proceedings of the Annual Meeting of the American Society for Information Science, Chicago, October 9-12, 1995. p. 1-8./

(Koreny Ágnes)

Európa és az információs társadalom

A Bangemann-jelentés bírálata

1992 decemberében az Európa Tanács felkért egy 20 főből álló szakértői csoportot, hogy készítsen jelentést az információs társadalomra való felkészülés lehetőségeiről. Az úgynevezett Bangemann-jelentés *Európa és a globális információs társadalom* címmel el is készült, és azt a tanács 1994. júniusi korfui ülése megvitatta és elfogadta.

A nagy sebességű és nagy átviteli kapacitású, szélessávú „adat-autópálya” kiépítésének és a multimédia-szolgáltatások megindításának szükségességéről a szakemberek már régebben meggyőződtek. A megvalósításban érdekelt vállalatok máris mintegy 5 milliárd ECU-t fordítottak az ezzel kapcsolatos kutatásokra, fejlesztésekre, így az ATM-re és más szélessávú technikákra. E vállala-